

ДІАЛЕКТИКО-МАТЕРІАЛІСТИЧНА НАТУРФІЛОСОФІЯ С.ЗАДЕРНІВСЬКОГО І.В.Козій

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і культури
Львівської комерційної академії*

У статті досліджено погляди С.Задернівського – представника західноукраїнської філософії початку ХХ ст. Показано його приналежність до діалектико-матеріалістичної марксистської філософії. Проаналізована думка мислителя стосовно партійності наук загалом, і філософії зокрема.

Ключові слова: матеріалізм, ідеалізм, раціоналізм, діалектика.

Нині розвиток української філософії початку ХХ ст. практично не вивчений. Такий стан речей пояснюється багатьма причинами. Традиційно вважається, що філософія окресленого періоду не вирізнялася особливою оригінальністю. Вона швидше була наслідком існуючої тоді ідеології, а відповідно великої наукової цінності не представляє. Хоча нам видається, що коли подивитися на тодішніх представників вітчизняної філософської думки незаангажовано та з поправкою на ті історичні умови, які мали місце в тогочасній Україні, можна отримати багато цінного наукового фактажу.

І є науковці, які стоять саме на таких позиціях. „Соціально-політичні та економічні перетворення спонукали зміни у філософській культурі. Громадянська війна розкидала українську інтелігенцію до різних політичних об'єднань, розірвала її на корінну інтелігенцію діаспори... І все ж в Україні формується потужна, суперечлива, революційно-романтична течія, що об'єднувала учених, поетів, письменників, філософів...” [5, 299]. Л.Сморж в цьому контексті пише: „З 20-х років ХХ ст., по закінченні громадянської війни, у зв'язку з новим поділом території України: на радянську її частину і на польську, з новою хвилею еміграції утворюються і дві гілки у філософській і соціально-політичній думці. Одна з них, та, що сформувалась у частині, що ввійшла до складу Радянського Союзу, функціонувала як марксистська (або марксистсько-ленінська) філософія...Друга гілка українських мислителів формувалась у діаспорі...” [4, 132-133].

Тому слід зазначити, що в силу багатьох суб'єктивних (і об'єктивних) причин, науковців які займалися дослідженням даної проблематики в українській історіософській традиції було не так багато. Але попри вищезазначене можна назвати такі імена як: І.Яхот, Т.Закидальський, М.Роженко, М.Олексюк, В.Табачковський та інші. Саме тому дослідження такого роду є актуальними.

Мета даної статті полягає в аналізі філософських поглядів С.Задернівського – пред-

ставника західноукраїнської філософії 20-30-х рр. ХХ ст., апологета марксистсько-ленінської філософії.

У своїх статтях „Дарвінізм і марксизм” та „Монізм у природі і суспільстві” критик намагався розвинути тезу Леніна стосовно партійності як філософії, так і інших наук загалом. У праці „Монізм у природі і суспільстві” С.Задернівський піднімає такі питання як: розвиток марксистської діалектики, з'ясування стрижневих характеристик діалектичного матеріалізму, співвідношення філософії діалектичного матеріалізму з науками природничого спрямування тощо. Надаючи великого значення діалектичному та історичному матеріалізму, дослідник прагнув довести їх революційний характер і разом із тим порівняти теорію К.Маркса з теорією Ч.Дарвіна: „Немає найменшого сумніву, що між відкриттям Дарвіна і Маркса, хоч вони були зроблені незалежно від себе та відносяться до двох відмінних областей явищ, існує теж ідейний зв'язок, що як дарвінізм так і марксизм доповнюють себе взаємно і тим самим творять основу новочасного матеріалістичного погляду на світ” [3, 78].

Шукаючи спільні для обох мислителів характеристики їх вчень, критик пише, що і в першого, і в другого бачимо намагання нівелювати метафізичні нашарування які ще були присутні в біології та низці суспільних наук. І марксизм, і дарвінізм в своїй основі ґрунтуються на матеріалістичних засадах, і врешті обидва мислителі прагнули показати, що закон діалектики впливає як на природу, так і на суспільство.

Таким чином, взявши за вихідну точку свого дослідження працю К.Маркса „До критики політичної економії”, з одного боку, і Ч.Дарвіна „Про походження видів” – з іншого, С.Задернівський прагнув показати як спільні, так і відмінні моменти їхніх вчень. У цьому контексті М.Олексюк пише, що багато тогочасних західних вчених заперечували схожість названих теорій, „... говорили, що дарвінізм не має нічого спільного з науковим соціалізмом,

із діалектичним та історичним матеріалізмом. З іншого боку, ряд основоположників марксизму заперечували „діалектику” в дарвінівському вченні й відкидали його як застарілу буржуазну теорію” [3, 79].

Аналізуючи головні методи пізнання, С.Задернівський зазначав, що впродовж усієї історії філософії можна було спостерігати протистояння двох методів – метафізичного та діалектичного. Зазначені методи у своїй суті є взаємовиключаючими. Коли мова йде про діалектичний метод, ключовими поняттями тут виступають рух та зміна, а метафізичний метод розглядаємо крізь призму таких понять як статика, спокій, незмінність. С.Задернівський наголошував на тому, що практично будь-яка наука ґрунтувалася на засадах метафізичного методу. Так, у природознавстві, до Ч.Дарвіна усі явища природи трактувалися як певна константа.

В одному з параграфів праці „Монізм у природі і суспільстві”, а саме „Метафізика і діалектика”, С.Задернівський зазначає, що для того, щоб охарактеризувати стрижневі моменти діалектики Дарвіна, слід насамперед дати чітку дефініцію поняттю діалектики як такому. Пишучи про діалектику філософ зазначає, що вона є протилежністю до метафізики. Посилаючись на Енгельса критик пише, що для прибічника метафізики усі речі видимого світу виступають сталими та незмінними. Давши визначення тому чи іншому явищу один раз, можна вважати, що таке визначення буде актуальним завжди. Стосовно діалектики зазначаємо, що в цьому випадку речі та явища природи вивчаються у своєму взаємозв'язку, який відбувається на ґрунті закону боротьби та єдності протилежностей. Отже, С.Задернівський приходять до висновку, що доки в біології „... панував погляд, що рослинні і тваринні організми є сталі і незмінні, що між поодинокими видами, родами та класами можна повести стислі, раз на завжди певні границі класифікації, доти біологія стояла на метафізичному становищі” [1, 64].

Домінування того чи іншого методу пізнання критик пояснював певним соціально-економічним рівнем суспільства. Так, на прикладі англійського суспільства, дослідник продемонстрував яким чином філософія та наука видозмінюються кожна у своїй власній площині в залежності від стану економіки на даному історичному етапі буття нації. Ще одним чинником такого прогресування Англії С.Задернівський вважав той факт, що у цій країні була гострішою боротьба між буржуазією та феодалською аристократією, котра завершилася певним компромісом. Пізніше такого роду протистояння відбувалося в тій же Англії між буржуазією та пролетаріатом. „Якщо суспільство

прогресивне, революційне, – пише в цьому контексті М.Олексюк, – то прогресивною, революційною стає і філософія, коли панівний клас реакційний – стає реакційною і філософія. Якщо передові сили йдуть на компроміс зі старими класами, то компромісною стає і філософія” [3, 82]. Саме через подібний компроміс панування буржуазії над пролетаріатом в Англії мало великий вплив та тривало досить довго у часі.

У наступному параграфі своєї праці С.Задернівський пише про так званий компромісний варіант діалектики Дарвіна, адже дослідник не до кінця „обіграв” теорію змін. Досліджуючи трансформації (стрибки, мутації), що мають місце в органічній природі, Дарвін вочевидь був свідомий того, що вони відіграють певну роль в процесі еволюції, але, за словами С.Задернівського, він не дивився на подібні зміни як на щось визначальне. „І коли Дарвін, – пише С.Задернівський, – обстоює цю думку, що розвиток організмів відбувався тільки при допомозі поступенних змін, – що є безумовно найбільшим недоліком діалектики дарвінізму...” [1, 68].

Саме у цьому полягає ключова відмінність між вченням Дарвіна та Маркса. Першу діалектику критик хоч і називає діалектикою за своєю суттю, але не послідовною чи „несвідомою себе”. На відміну від діалектики Дарвіна, стрижневим моментом марксової діалектики є думка про те, що еволюція та революція є необхідними елементами будь-якого розвитку. Саме тому таку діалектику можна вважати „свідомою себе” послідовною діалектикою. Слушно також є думка Маркса про те, що органічна так і неорганічна природа, як зрештою і саме суспільство підпадають під дію закону діалектичного розвитку. Подібну відмінність між теоріями згаданих науковців С.Задернівський пояснює тим фактом, що вони були прихильниками протилежних ідеологій. Якщо Дарвін сформувався на ідеології буржуазії, то Маркс був виразним представником пролетаріату. „Дарвін, – робить висновок С.Задернівський, – будучи під впливом (несвідомим для нього самого) ідеології буржуазного класу, не міг так далеко заглянути в очі дійсності, як заглянув Маркс, який стояв на ґрунті соціалізму і на ґрунті того класу, який являється передовою силою динаміки суспільства” [1, 69].

С.Задернівський приходять до висновку, що теорія еволюції Дарвіна мала усі шанси стати відправним пунктом для дійсних діалектичних та матеріалістичних вчень як в площині біології, так і соціології. Для того, щоб проілюструвати свою думку стосовно компромісного характеру теорії Дарвіна, С.Задернівський звертається до поглядів біолога на релігію. В

цьому контексті критик також наголошує на взаємозв'язку суспільної свідомості і думками стосовно прийняття чи не прийняття релігії на індивідуальному рівні. Адже Дарвін ніколи категорично не висловлювався стосовно власних поглядів на релігію. На підтвердження своїх слів С.Задернівський звертається до листа, написаного Дарвіном 1879 року: „Що ж відноситься до моїх власних поглядів (на релігію), це є питання, яке для нікого не має значіння, тільки для мене самого... Але мої погляди на цю справу дуже часто хитаються... і хоч як далеко я не просувався часом у своїх гадках, то однак я ніколи не був атеїстом в тому розумінню, щоби заперечувати існування бога. Загально говорячи, (головно коли я чим раз більше і більше старіюсь), – хоч і не завжди – я є цієї думки, що мій душевний стан найбільш правильно можна означити назвою агностик” [1, 70].

Визначаючи відмінності між діалектикою Дарвіна та діалектикою Маркса, дослідник пише, що не зважаючи на факт вищезазначеного компромісного варіанту діалектики Дарвіна можна висувати, що саме його варіант у біології відкрив епоху нового діалектичного трактування органічного світу. Таким чином в цьому контексті доречно говорити про формування певного тандему дарвінізму і марксизму. Але хибною буде думка про можливість перенесення даних, отриманих у царині однієї науки, на ґрунт іншої. Тут мова іде про застосування спільного методу отримання знань, але лише в контексті власного предмету дослідження. Такий метод уможливить науку (в даному випадку природознавство) оформитися в систему поглядів, а не бути простим накопиченням фактів. Саме „свідома себе” діалектика дає можливість не лише фіксувати та описувати певні розрізнені факти, а досліджувати їх у взаємозв'язку. Лише таким чином можна піднятися на рівень чистої абстракції, наскільки це можливо в тій чи іншій галузі знань. С.Задернівський зазначає, що згаданий метод допоможе „... освідомити собі діалектичний характер тих фактів і законів природи, які відкривають по більшій частині природники, що знаходяться під впливом старих форм мислення і в наслідок цього є позбавлені змоги називати речі їх справжніми іменами. Спорити з цим, здається, не буде ніхто, хто лиш уміє бодай трохи зберегти об'єктивність” [1, 71].

Наступний параграф праці називається „Соціологічний дарвінізм”. С.Задернівський повертається до думки стосовно правомочності перенесення законів природи на людські спільноти і навпаки. З одного боку, на думку дослідника, очевидним є той факт, що матеріалу, яким володіють біологи буде недостатньо для екстраполяції його на закони суспільства.

Але з іншого боку беззаперечним є те, що суспільство як феномен слід вивчати і в контексті природи, адже воно є частиною її, а не чимось надприродним. Тому будь-які порівняння та накладання висновків з однієї галузі на іншу слід робити вкрай обережно та на високому фаховому рівні. С.Задернівський розділяє дослідників у царині біології та соціології на тих, хто розуміє цю „небезпеку”, і на науковців, які проводять доволі хаотичні порівняння, а тому, як правило, отримують спірні висновки.

М.Олексюк в цьому контексті пише: „Виходить, що людина може пізнати закони природи і використати їх для своїх цілей, але змінити їх, повністю ліквідувати не в силі. Вона не може на місце цих законів природи поставити закони суспільного життя. Не може тому, що суспільне життя має в собі таку специфіку, якої в природі нема і яку пояснити, виходячи з законів природи, неможливо” [3, 87].

Можна стверджувати, що ключова відмінність між буттям природи та законами, які діють у суспільстві є в тому, що зміни в природі проходять стихійно, завдяки певній об'єктивній закономірності, натомість у розвитку суспільства визначальну роль відіграє суб'єктивний чинник. Але критик пише, що і в суспільстві, до певної міри, діє об'єктивний чинник, що в більшості випадків впливає із суб'єктивного. Отже, на думку С.Задернівського, в першому випадку визначальною є „сліпа” гра природних сил, тоді як в другому – свідомо суб'єктивна діяльність індивідів спрямована на розпредметнення природи, але все ж таки не така потужна, щоб могли якось масштабно впливати на об'єктивні процеси.

С.Задернівський намагається провести думку про класову природу перенесення законів природи на процеси, які мають місце в суспільному житті. Саме тому дослідник науку англійського вченого стосовно розвитку органічного світу вважав прогресивною в цілому, але перенесення її законів та принципів на людські спільноти – реакційним явищем. Ідеї, що були дієвими та прогресивними в царині природи, не спрацьовували в своїй екстраполяції на суспільство, адже на суспільній площині вони автоматично набували метафізичного забарвлення. Як наслідок, – заперечувалися такі поняття як рух, розвиток та зміни, що мали місце в житті людської спільноти, тобто усі ті чинники, які формували основу природного буття [3, 88-89].

У цьому контексті С.Задернівський продовжує, пишучи, що доволі розповсюдженим явищем серед західних біологів було те, що вони прагнули зберегти домінування пануючої буржуазії шляхом екстраполяції природних законів на площину існування суспільства. Беручи за приклад творчість Е.Геккеля,

С.Задернівський демонструє яким чином він як дослідник природи, що стояв на позиціях діалектико-матеріалістичного тлумачення світу, в процесі переключення на проблеми суспільства перетворюється, як уже було зазначено вище, в апологета метафізично-ідеалістичних переконань. С.Задернівський приходить до висновку, що являючись непересічним біологом, Е.Геккель, тим не менше, не вдається до аналізу історичного матеріалізму з одного боку, а з іншого – підходить до вивчення суспільства лише через закони природи.

Такий стан речей, за словами С.Задернівського, неодноразово призводив до того, що аналізуючи чи то релігію, чи політику, чи етику науковець не уникав низки помилок. „Візьмім хочби, – пише С.Задернівський, – питання релігії. Гекель у блискучий спосіб розправився з нею, як природник, доказуючи на кожному кроці безпідставність всіх теологічних, надприродних вияснювань явищ природи, але він не зміг упоратися з релігією, як суспільним явищем, в своїй філософії монізму він не то, що не відкидає релігії, але видумує нову, моністичну релігію принциповим відстоюванням заключення союзу між релігією та наукою” [1, 75]. Говорячи про завдання своєї філософії монізму, Е.Геккель наголошує (в контексті релігії) на „вірі природника”. С.Задернівський зазначає, що до схожих нісенітниць Е.Геккель приходить, аналізуючи проблеми політики тощо.

С.Задернівський свідомо наводив погляди Е.Геккеля стосовно релігії та політики, маючи на меті вкотре довести власну думку стосовно того, що знань самих лише законів біології односторонньо не достатньо для того, щоб повною мірою аналізувати явища, що мають місце у суспільстві. „Крім цього, – пише М.Олексюк, – С.Задернівський критикує ідеалізм і метафізику в поглядах на суспільство в писаннях таких буржуазних вчених, як О.Шмідт, Ю.Нусбаум, Г.Ціглер та ін., та показує, наскільки негативно вони ставляться до марксизму і в першу чергу до його висновків про неминучість загибелі капіталізму і перемоги соціалізму” [3, 90].

Продовжуючи свій аналіз, С.Задернівський звертається і до представників позитивізму (О.Конт, Г.Спенсер). Говорячи про суспільство, основоположники позитивізму прагнули показати низку суспільних явищ, за допомогою законів біології, фізики тощо. С.Задернівський зазначає, що вищевказані науковці не могли адекватно пояснити суспільні тенденції, адже стояли на позиціях метафізики. В цьому контексті С.Задернівський пише, що вирішуючи соціологічні проблеми за допомогою біології „... Спенсер не то що не вияснив нам, в чому саме міститься соціальна еволюція, але він

заперечив всякий розвиток суспільних форм... Спенсер розглядає рівно ж і людське суспільство як який небудь тваринний чи рослинний організм та переводить аналогію між будовою людського суспільства на різних ступенях його розвитку та будовою організмів” [2, 10].

Отже, приходимо до висновку, що аналізуючи низку західних науковців щодо проблеми суспільства, С.Задернівський намагається показати їх антинауковий, на його думку, характер, а також довести, що вони спрямовані проти соціалізму та марксизму. Таким чином, апологети прозахідної соціології були не в стані сформувати адекватну та наукову соціологію.

У цьому контексті С.Задернівський пише, що лише будучи виразником прогресивного та революційного класу можна створити дійсно наукову соціологію. Отже тільки пролетаріат, як апологет прогресу міг сформувати основні складові адекватної соціології. Звідси з необхідністю випливає той факт, що К.Маркс, будучи представником пролетаріату, зумів закласти основи дійсно наукової соціології.

Далі дослідник зазначає, що зародження як марксизму, так і наукової соціології було явищем не випадковим, а історично обґрунтованим. „Озброївшись” усіма попередньо накопиченими людськими знаннями, марксизм формується саме тоді, коли у ньому виникає потреба. З одного боку – був суспільний виклик, а з другого, як певна закономірність – суспільна відповідь у вигляді марксизму. Створення соціології, яка ґрунтувалася на засадах марксизму, критик трактував як значний крок вперед стосовно тлумачення суспільства та його внутрішніх закономірностей. Більше того, факт існування нової соціології дослідник називав початком нової наукової ери. Виразники такої соціології, на думку С.Задернівського, критично переосмислили попередньо накопичений досвід і на отриманих матеріалах заснували власний підхід щодо аналізу суспільних законів. С.Задернівський робить наголос на тому факті, що діалектика К.Маркса та Ф.Енгельса в своїх основах не схожа як на діалектику Гегеля, так і на метафізичний метод. Очевидним є те, що головною відмінністю марксистської діалектики було те, що вона ґрунтувалася на матеріалістичних засадах, на відміну від ідеалістичної діалектики Гегеля [3, 93-95].

Підсумовуючи, насамперед потрібно зазначити, що дійсно становлення вітчизняної філософії у період 20-30-х рр. ХХ ст. на теренах Західної України теж переважно проходило під „патронатом” існуючої тоді тоталітарної системи, а тому характеризувалося суттєвою політико-ідеологічною заангажованістю. Творчість С.Задернівського була пронизана саме такою марксистською,

діалектико-матеріалістичною ідеологією, але цей факт, на наш погляд, жодним чином не повинен викреслювати такого роду мислителів з історії української філософії. Адже якщо ми претендуємо на глибокий, усебічний та незаангажований аналіз вітчизняної філософії, то потрібно детально вивчати усі відомі та мож-

ливі варіанти її прояву на тому чи іншому історичному етапі її становлення. Матеріали даного дослідження можна використати для розробки курсів з філософії, політології, культурології, а також спецкурсів з історії вітчизняної філософії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Задернівський С.* Монізм у природі і суспільстві // *Культура*. – 1925. – № 4. – С. 57-80.
2. *Задернівський С.* Монізм у природі і суспільстві // *Культура*. – 1925. – № 5. – С. 9-37.
3. *Олексюк М.* Боротьба філософських течій на західноукраїнських землях у 20–30-х роках ХХ ст. – Львів, 1970. – 299 с.
4. *Сморж Л.О.* Філософія: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2004. – 416 с.
5. *Філософія: Підручник* / За заг. ред. Горлача І.М., Кременя В.Г., Рибалка В.К. – Х.: Коксум, 2000. – 672 с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2008 р.

